

ІНОЗЕМНІ СТУДЕНТИ ЯК ПОТЕНЦІАЛ ПОПОВНЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ КРАЇНИ

Олена Малиновська, *центр економічних і соціальних досліджень НІСД*

У світі стрімко зростає чисельність студентів, які навчаються за кордоном. Протягом останніх десятиліть їх кількість збільшилася майже втричі (2,2 млн осіб у 2001 р., 3,8 млн – у 2011 р., понад 6 млн – у 2021 р.)¹. У США перебувають близько мільйона іноземних студентів, у Сполученому Королівстві – понад 600 тис., приблизно по 400 тис. іноземців приймають на навчання Австралія та Німеччина, понад 300 тис. – Канада. Серед країн походження чільне місце займає Китай, звідки на навчання виїхали понад мільйон громадян; півмільйона мобільних студентів походить з Індії; приблизно по сто тисяч – з В'єтнаму, Німеччини, Узбекистану.

До початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну чисельність іноземних студентів зростала також і в нашій державі. У 2021 р. їх налічувалося 84,1 тис. (рис. 1). Привабливість української освіти пояснювалася, як свідчать опитування, її помірною вартістю (38 %) та високою якістю (25 %)².

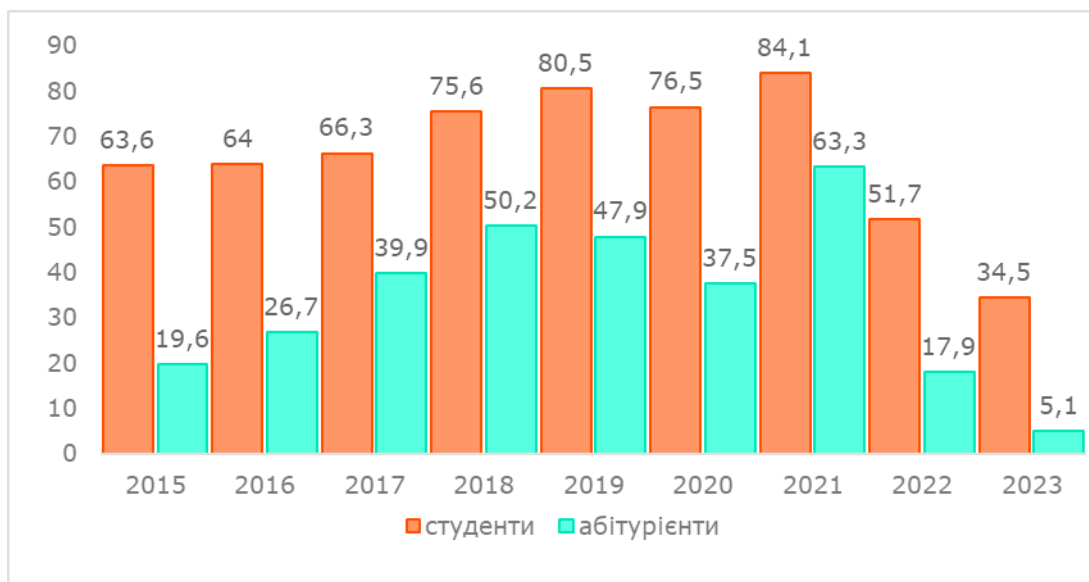

Рис. 1. Чисельність іноземців, які здобували освіту в Україні (основне навчання, мовна підготовка, післядипломна освіта, отримання ступеня, академічна мобільність), та запрошень на навчання, тис. осіб

Джерело: Український державний центр міжнародної освіти.

¹ World migration report 2024. International Organization for Migration. URL: https://reliefweb.int/attachments/0048a4f8-99fc-4aed-9971-f4cf6bf12d35/pub2023-047-l-world-migration-report-2024_0.pdf

² Шаповалова О. Іноземні студенти: хто і чому обрав для навчання Україну? LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/olena_shapovalova/591819_inozemni_studenti_hto_i_chomu_obrav.html

За інформацією Міністерства освіти та науки України, після початку війни з країни виїхало понад 60 тис. іноземних студентів³. Пізніше деякі з них повернулися, проте, більшість, якщо і продовжила навчання в українських навчальних закладах, то дистанційно. У 2022/2023 навчальному році лише 15 % іноземних студентів перебували в Україні, 18 % з них відвідували аудиторії університетів, решта навчалася або дистанційно, або у змішаному форматі⁴.

Ще більш кардинально, ніж чисельність іноземних студентів, скоротилася кількість запрошень на навчання, тобто документів, які надають ЗВО майбутнім студентам, і які необхідні для отримання студентської візи на в'їзд в Україну. У 2021 р. було оформлено 63,3 тис. запрошень, у 2022 р. – 17,9 тис., а в 2023 р. – лише 5,1 тис.⁵. Таке суттєве зменшення чисельності абітурієнтів означає, що, коли навчання завершать ті студенти, які розпочали його ще до російського вторгнення, кількість іноземних студентів в Україні різко скоротиться.

Водночас український бізнес і суспільство стурбовані дефіцитом працівників внаслідок мобілізації до лав ЗСУ та вимушеної міграції за кордон. В умовах зростання потреби в робочій силі у процесі повоєнної відбудови дефіцит кадрів прогнозовано загостриться. Одним із засобів його подолання може бути залучення робочої сили з-за кордону, передусім кваліфікованої. Оптимальним її джерелом можуть стати іноземці, які здобули освіту в Україні. Не випадково, за даними Єврокомісії, політика заохочення іноземців до навчання та створення умов, щоб вони залишилися в країні після його завершення, є пріоритетом для більшості країн ЄС. Така політика активно реалізується у США, Канаді, Австралії, Японії та інших країнах, оскільки підготувати потрібного економіці фахівця, навіть з числа іноземців, набагато простіше, ніж «імпортувати» його з-за кордону.

Застосовані в розвинених країнах механізми варті вивчення та використання в Україні з кількох причин. По-перше, навчання іноземців є великою та доволі прибутковою галуззю економіки. По-друге, іноземні студенти не лише допомагають підтримувати вітчизняні освітні заклади та посилювати їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку освітніх послуг, а й є цінним ресурсом кваліфікованих іммігрантів. Крім того, молоді та освічені іноземці можуть не лише поповнити робочу силу, а й певним чином компенсувати негативні наслідки демографічного спаду, старіння населення. Важливо також, що колишні студенти мають набагато кращі шанси подолати більшість проблем, з якими зазвичай стикаються іммігранти, адже за час навчання вони опанували мову, отримали кваліфікацію відповідно до місцевих стандартів та потреб ринку праці.

Керуючись такими міркуваннями, протягом останніх десятиліть розвинені країни встановлюють правила, які дають змогу іноземцям легше отримувати візи та в'їжджати в країну з метою навчання, спрощують процедури трансформації статусу студента на статус працівника. Університети багатьох країн пропонують навчальні програми англійською мовою, оскільки це міжнародна мова науки та бізнесу. Студентів заохочують фінансовими знижками, наданням можливості працювати під

³ Понад 60 тисяч іноземних студентів виїхало з України за кордон. Osvita.ua. URL: <https://osvita.ua/vnz/86180>

⁴ Іноземні студенти в Україні під час війни (2022-2023) / за заг. ред. О. О. Шаповалової. Київ : Млин медіа. 2023. 196 с.

⁵ Вступ-2023: навіть під час війни іноземні студенти вступають до українських університетів. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/olena_shapovalova/565964_vstup2023_navit_pid_chas_viyini.html

час навчання, а також, що особливо важливо, після його завершення. Деякі європейські країни розробили урядові стратегії, спрямовані на залучення і залишення іноземних студентів, інші додали досягнення цієї мети до загальних стратегій розвитку⁶.

Розглянемо детальніше підходи, що застосовуються за кордоном і можуть бути корисними для вдосконалення політики України щодо іноземних студентів.

Першим кроком щодо залучення іноземців на навчання є інформування адресної аудиторії про можливості набуття освіти, роботи та проживання в країні. Інформаційними питаннями займаються міністерства освіти, університети, приватні агентства, що спеціалізуються на наданні маркетингових послуг у сфері вищої освіти. Зазвичай створюються офіційні національні вебсайти, де розміщується інформація про наявні освітні програми, міграційні та візові вимоги тощо, країни організують або беруть участь у ярмарках пропозицій для студентів, а деякі з них (Австралія, Австрія, Сполучене Королівство, Канада, Німеччина, Нова Зеландія, Південна Корея, Франція, Швеція, Японія) заснували за кордоном спеціальні офіси. Наприклад, французька організація, яка займається запрошенням іноземців на навчання до Франції, «Campus France», має понад 250 представництв у більш ніж 120 країнах світу⁷. Дедалі активніше використовуються різноманітні соціальні медіа (фейсбук, твіттер, інстаграм, ютуб, лінкедін), що дає змогу не лише розповсюдити інформацію, а й отримати зворотний зв'язок, започаткувати дискусію.

У більшості країн для набуття іноземцем дозволу на перебування з метою навчання необхідно надати підтвердження від навчального закладу, акредитованого для надання міжнародних освітніх послуг, підтвердження наявності коштів, необхідних для проживання, та медичного страхування. Разом з тим, деякі країни спрощують цю процедуру. Наприклад, у Франції скасовано вимогу щодо медичної довідки як умови в'їзду студентів, а також проходження медичного огляду на вимогу міграційної служби. Серед заходів спрощення процедур допуску – запровадження багатьма країнами порядку, за яким клопотання про дозвіл на перебування з метою навчання може бути подане як з-за кордону, так і особою, яка перебуває на території держави.

Важливим для заохочення іноземців є термін дії дозволу на перебування з метою навчання. У багатьох країнах він видається на весь термін студій (Сполучене Королівство, Франція, Фінляндія, Угорщина та інші), в інших – на один рік з можливістю його продовження (наприклад, у Польщі перший дозвіл триває 15 місяців, поновлений – 3 роки). Подекуди країни встановлюють ліміт продовження студентського дозволу, проте, доволі тривалий. В Австралії це 5 років, у США – 7, у Швейцарії – 8, у Німеччині – 10 років.

Плата за навчання в більшості країн залишається для іноземців вищою, ніж для місцевих студентів. Проте часто вартість залежить від мови навчання. Якщо іноземець навчається місцевою мовою, плата нижча, ніж у випадку навчання

⁶ Attracting and retaining international students in the EU. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/cd911af8-3463-4e82-a858-b7265bb14e99_en?filename=00_eu_international_students_study_2018_en.pdf

⁷ Kamm E., Chaloff J. Attraction, admission and retention policies for international students. OECD. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/30fe16d2-en/1/3/6/index.html?itemId=/content/publication/30fe16d2-en&_csp_=97175d429ae5e4e04cd3cccbbfc84945&itemIGO=oecd&itemContentType=book

англійською мовою. Водночас значна кількість країн виділяє іноземцям стипендії (Австрія, Сполучене Королівство, Чехія, Естонія, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Японія, Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Швейцарія). Гранти на навчання, які повністю або частково покривають його вартість та витрати на проживання, надаються іноземцям як на державному, так і на університетському рівнях, а також приватними фондами. В Італії, Швейцарії, Угорщині іноземні студенти на рівні з місцевими мешканцями можуть звертатися по кредити на навчання. У Франції, Нідерландах та Італії держава також компенсує частину вартості житла.

З метою заохочення прибуття студентів з-за кордону в різних країнах збільшується кількість навчальних програм англійською мовою. У Норвегії, наприклад, у 2020 р. лише 44 % курсів у вищій школі викладалися норвезькою мовою. У Швеції англійською викладалися 64 % програм магістерського рівня, у Нідерландах – 28 % курсів для бакалаврів і 76 % – для магістрів⁸.

Надання іноземним студентам права на роботу, що передбачене в більшості розвинених країн, також є заходом, який має заохотити іноземців до навчання в місцевих університетах. Вільним допуском на ринок праці під час навчання, тобто без оформлення спеціального дозволу, студенти користуються в Бельгії, Канаді, Чехії, Естонії, Німеччині, Греції, Литві, Нідерландах, Швеції. В інших країнах, наприклад, у Німеччині, вони звільняються від проходження тесту ринку праці, обов'язкового для інших іноземців, тобто перевірки, чи не претендує на робоче місце місцевий мешканець.

Для того, щоб працевлаштування іноземних студентів не заважало навчанню, у деяких країнах обмежується кількість їхніх робочих годин. Директива ЄС 2016/801 передбачає встановлення кожною країною-членом максимальної кількості годин, протягом яких іноземним студентам дозволено працювати, але не менше 15 годин на тиждень⁹. У Франції це 60 % встановленого законом максимуму для повної зайнятості (таке обмеження, однак, не діє, якщо студент працює за спеціальністю, яку здобуває), в Німеччині – 120 повних робочих днів або 240 по пів дня на рік. Взагалі не обмежують тривалість роботи студентів Естонія, Литва, Польща, Словенія, Швеція. В усіх країнах обмеження не застосовуються під час канікул.

Право на возз'єднання сім'ї важливе для заохочення прибуття іммігрантів і пришвидшення їхньої інтеграції. Практично в усіх розвинених країнах подружжя має право супроводжувати іноземного студента. У більшості з них чоловік чи дружина іноземного студента може працювати.

Важливим механізмом для поповнення робочої сили за рахунок кваліфікованих іммігрантів є надання іноземним студентам можливості змінити студентський дозвіл на перебування на інший, більш тривалий, передусім дозвіл у зв'язку з працевлаштуванням. Згідно з Директивою ЄС 2016/801 студентам з третіх країн надається право залишатися в країні навчання щонайменше протягом 9 місяців після його завершення для пошуку роботи чи започаткування власної

⁸ Там само

⁹ Directive (EU) 2016/801 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of research, studies, training, voluntary service, pupil exchange schemes or educational projects and au pairing (recast). European Parliament. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/801/oj>

справи, проте, низка інших країн світу встановлює й триваліші строки такого дозволу. Подекуди його тривалість залежить від отриманої спеціальності або освітнього ступеня. Наприклад, в Австралії дозвіл надається на 2 роки для бакалаврів і на 4 роки для докторів філософії, у Сполученому Королівстві – на 2 роки для бакалаврів та магістрів і на 3 роки для докторів філософії. Право на перебування для пошуку роботи у Фінляндії іноземці можуть реалізувати протягом 5 років після завершення навчання, у Франції – протягом 4 років.

Колишні студенти, на відміну від інших іммігрантів, користуються також певними привілеями при працевлаштуванні. Зокрема, в Італії, де уряд встановлює квоти на залучення іноземних працівників, випускники італійських навчальних закладів працевлаштовуються поза квотами. В Австрії, де працівників з-за кордону відбирають за бальною системою (повинні набрати визначену кількість балів, що нараховуються за освіту, знання мови, досвід роботи, вік тощо), іноземці, які отримали в країні щонайменше ступінь бакалавра, можуть клопотати про тимчасове проживання в разі отримання робочого місця. У Словаччині працедавець може найняти випускника без оформлення дозволу на працевлаштування.

Для заохочення трансформації тимчасового правового статусу іноземного студента на статус тривалого проживання важливим є порядок зарахування часу навчання до строку легального проживання в тій чи іншій країні, необхідного для отримання посвідки на постійне проживання та натуралізацію. В країнах ЄС, де згідно з Директивою 2003/109/ЄС для набуття статусу «тривалого мешканця» потрібно безперервно прожити в країні перебування щонайменше п'ять років, у цей термін зараховується половина часу навчання. Проте в Данії строк навчання повністю враховується при розгляді клопотання про дозвіл на постійне проживання чи натуралізацію.

У країнах, де використовується бальна система при наданні права на проживання, певна кількість балів нараховується саме за навчання в країні перебування. Зокрема в Австралії 5 балів (10 в сільській місцевості) із необхідних 60 надаються іноземним студентам, які завершили хоча б два роки навчання. Додаткові 5 балів нараховуються випускникам з інженерії та комп'ютерних наук.

Варто підкреслити, що водночас із заохоченням прибуття іноземців на навчання та створенням умов для трансформації їхнього тимчасового перебування на постійне, держави запроваджують заходи із протидії можливим зловживанням у цій сфері, які можуть бути пов'язані із отриманням студентської візи особами, котрі насправді в'їжджають в країну з іншою, ніж навчання, метою, або наданням віз за запрошеннями навчальних закладів, що, по суті, займаються торгівлею такими запрошеннями.

Оскільки відбір іноземних студентів здійснюється навчальними закладами, рівень їх доброчесності та компетентності зазвичай визначається державою у спосіб акредитації та надання права на навчання іноземців. Наступний рівень контролю – оформлення візи, що потребує подання певних документів, особисте інтерв'ю. У візі абітурієнту може бути відмовлено. Щоб убезпечитися від в'їзду за студентськими візами іноземців, справжньою метою яких є працевлаштування, здійснюється моніторинг успішності. Дозволи на перебування продовжують лише за наявності необхідних академічних результатів.

Якщо оцінити в світлі викладеного ситуацію в Україні, то очевидним є висновок, що такий ресурс поповнення кваліфікованої робочої сили як іноземні студенти використовується недостатньо. Хоча згідно з законодавчими змінами 2022 р.¹⁰ іноземні студенти отримали можливість працювати під час навчання, скористатися цією можливістю складно, оскільки працедавець повинен отримати дозвіл на використання їхньої праці, як і у випадку з працевлаштуванням інших іноземців. Усе це потребує проходження бюрократичної процедури та внесення певної плати. Дозвіл для студентів оформлюється на строк до року і вартує п'ять прожиткових мінімумів, встановлених на 1 січня відповідного року. Тобто в 2024 р. дозвіл для іноземних студентів коштував 14 600 грн.

Відповідно до українського законодавства, іноземці-випускники українських ЗВО можуть працювати після завершення навчання за умови працевлаштування не пізніше ніж за 30 календарних днів до моменту його завершення. Тобто можливості перебувати в країні після отримання диплома для пошуку роботи вони не мають, а їхнє працевлаштування можливе на тих самих підставах, що й інших іноземців – лише за наявності дозволу на використання їхньої праці, виданого працедавцю.

Треба зазначити також, що, хоча нещодавні зміни законодавства про імміграцію¹¹ дозволяють іноземцям, зокрема трудовим мігрантам, змінити тимчасовий статус перебування на постійний у разі безперервного проживання на території України на підставі посвідки на тимчасове проживання протягом останніх п'яти років, колишні студенти такої можливості не мають, а час навчання для набуття дозволу на постійне проживання не враховується. З метою побудови найбільш ефективного механізму використання людського потенціалу іноземних студентів, Україні потрібно врахувати досвід та підходи провідних країн світу і внести відповідні зміни у законодавство.

¹⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні і надання послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном : Закон України від 21.09.2022 № 2623-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-20#Text>

¹¹ Про внесення змін до Закону України «Про імміграцію» щодо вдосконалення умов і порядку імміграції в Україну іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 29.06.2023 № 3180-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T233180>